

РИТОРИКА І ЛІНГВІСТИКА: СПЕЦИФІКА ВЗАЄМОДІЇ

У статті розглянуто специфіку і окреслено основні історичні та сучасні протиріччя у взаємодії риторики і лінгвістики. Визначено роль вивчення риторики на базі лінгвістичних знань. Виокремлено ті положення, за якими риторика і лінгвістика декларують свою самостійність.

З давніх часів до наших днів процес пізнання мови та мислення, пов'язаний з вивченням риторики. В античну епоху риторичні звертання до багатьох мовознавчих проблем: виникнення та сутності слова; логічності, точності, ясності, правильності висловлювання; етики та моральності мовця. Будучи праматір'ю для лінгвістичних наук, риторика пройшла довгий, повний протиріч шлях розвитку. Суперечливою вважають і взаємодію цих класичних наук у сучасній логосфері.

Оцінюючи розвиток давньої греко-римської риторики, Н. Колотілова пише: «Одним з головних моментів розвитку риторики цього періоду було усвідомлення того, що вона – це насамперед виховання слова» [7: 145]. Але, не дивлячись на велике значення риторики, у майбутньому вона поступається лінгвістиці. Отже, ціль нашої статті – розглянути специфіку та виокремити основні протиріччя у взаємодії риторики і лінгвістики.

Сьогодні цю проблему досліджують такі вчені: Ф. Бацевич, Ю. Варзонін, Н. Колотілова, Л. Мацько, О. Мацько, Г. Сагач, З. Сергійчук та інші. Послаблення позиції риторики пов'язують із періодом Середньовіччя, коли її місце зайняла гомілетика. Цей риторичний жанр вирізнявся нетерпимістю до обговорення та інакомислення, проповіді проводилися здебільшого латиною, тому красномовство втратило можливість розвиватися масово. Університети, що з'явилися в той час, піднесли роль логіки, права і граматики, через що риторика стали вважати допоміжною наукою. В свою чергу граматики, отримавши весь запас риторичних правил, стає основою мовознавства.

Парадоксально, але лінгвістика здобула першість за рахунок своєї практичності. Згодом красномовство стало сприйматися лише як дисципліна, «яка займається красою, витонченістю мовлення. Вона все більше відокремлюється від реальної практики спілкування й відповідно втрачає статус самостійної науки» [7: 165-166]. В свою чергу «лінгвістичні праці з'являлися тоді, коли необхідно було вирішувати конкретні практичні задачі, пов'язані з мовою» [12: 15], серед них: вивчення іноземних мов; тлумачення текстів, мова яких застаріла; каталогізація мовного матеріалу; створення міжнародної мови; написання нормативних граматики та словників і т.і.

Сьогодні риторика знову набирає силу. Ця наука, на відміну від лінгвістики, надає більш широку можливість володіти «універсальною моделлю обробки інформації» (Ю. Варзонін) та досліджувати техніки переконання, способи аргументації, засоби виразності не тільки у вербальних, а і у візуальних повідомленнях. Тому виникає запитання: сучасна риторика є самостійною наукою, чи лише розділом мовознавства.

Очевидно, що процес становлення лінгвістики безпосередньо пов'язаний з риторичними аспектами. Логос, етос і пафос поетапно знайшли своє відображення у логіко-граматичному, етичному та прагматичному напрямках мовознавства.

Так С. Шулєжкова, аналізуючи історію розвитку лінгвістики, стверджує, що коріння логіко-граматичного вчення про мову «слід шукати у працях давньогрецького філософа Аристотеля, основоположника формальної логіки» [12: 94]. У різні часи в цьому напрямку працювали: Карл Беккер, Ф. Буслаєв, Н. Греч, П. Перевлеський та інші. Вчені-лінгвісти намагалися застосовувати логіку до всього мовного матеріалу. Проте, якщо логіка у лінгвістиці визначається лише категорією правильності мови, то риторичний логос вимагає ще ясності, точності, логічності, аргументованості мовлення.

Пізніше виникає напрям соціологічного та естетичного мовознавства. Усі послідовники цього підходу (Антуан Мейє, Жозеф Вандрієс, Марчель Коен, Фосслер та ін.) «виходять із того, що мова людини є соціальний факт, мислимий лише в якості продукту суспільства, і що мова повинна вивчатися у зв'язку з іншими фактами та явищами життя суспільства» [12: 135]. Відповідні принципи виокремлює риторичний етос, що відповідає за «морально-етичну поведінку оратора» [8: 11] та вивчає «умови співпраці риторів і аудиторії» [6: 32]. Але риторика здебільшого декларує розвиток добросовісності мовця, в той час коли лінгвістика використовує соціум для дефініції мовних явищ.

Риторичний пафос відповідає за «емоційно-вольовий аспект образу риторів» [6: 18], за вияв особистості того, хто говорить. Сучасний етап розвитку лінгвістичних теорій також звертається «до проблеми людини, що говорить; намагаючись вивчати мову не в якості готового продукту, а як мову у дії...» [12: 358]. Такі мовознавці, як Ф. Бацевич, Е. Бенвеніст, В. Звєгінцев та інші активно досліджують мовну особистість крізь призму соціолінгвістики, психолінгвістики, етнолінгвістики, когнітивної та комунікативної лінгвістики.

Не дивно, що саме комунікативна лінгвістика в якості засобу мовного кодування виокремлює риторичне спілкування. Ф. Бацевич визначає її, як «сукупність способів побудови виразного мовлення, типів непрямих повідомлень (мовленневих актів), непрямих дискурсів (наприклад маніпулятивних), переносних значень (значень мовця); сукупність засобів творення «поетики тексту», зокрема функціонування текстів і дискурсів як цілісних утворень» [4: 336]. Вчений-лінгвіст, називаючи складові процесу комунікації, опосередковано використовує загальновідомі риторичні модули (логос, етос і пафос), досліджуючи створення мовної особистості, комунікативно-риторичні принципи мовлення (логічність, чистота, чіткість, лаконічність, точність) та мовленнєвий етикет.

Таким чином, сучасна лінгвістика розглядає риторичне спілкування в якості напрямку свого дослідження, взявши до уваги її основні аспекти.

Одночасно дослідники законів красномовства стверджують, що риторика – самостійна універсальна наука (С. Абрамович, В. Вандишев, О. Волков, С. Коваленко, Н. Колотілова, Л. Мацько, О. Мацько, Г. Сагач, Л. Савенкова, З. Сергійчук та ін.). Більш того, вивчаючи неориторичне спілкування ХХ-ХХІ ст., вчені виокремлюють два основних напрямки: аргументативна риторика, основними представниками якої є Л. Ольбрехт-Титеки, Х. Перельман, Ф. Хенкеманс, і лінгвістична риторика, що представлена роботами Р. Барта, У.Еко, Ю. Лотмана.

Аргументативна риторика «досліджує різноманітні способи аргументації, обґрунтування в публічних виступах» [7: 176], лінгвістична – «... правила побудови мовлення на рівні фраз і надфраз, це вчення про типи переносних значень, тропи і фігури та соціальне функціонування тексту як цілісних семіотичних (знакових) утворень...» [8: 9]. Таким чином, сучасна риторика декларує своє відношення до лінгвістики у форматі: наука – розділ.

Очевидно, що ми наближаємося до тих умов, коли лінгвістика і логіка мають виконувати для риторичного спілкування функцію допоміжних наук. Сьогодні дослідження не тільки вербальних, але і візуальних спонукальних текстів і дискурсів, лінгвістичних та паралінгвістичних технік переконання мотивує інтенсивний розвиток нових сфер, що розвиваються на межі риторичного спілкування та лінгвістики. До таких, наприклад, слід зарахувати риторичне спілкування («як риторичне спілкування щоденного мовного спілкування у соціумі» [8: 9]), етнориторичне («вивчення специфіки національно-культурних особливостей мовленнєвої поведінки» [9: 124]), політичне спілкування та інші.

Слід виокремити ті положення, за якими риторика і лінгвістика декларують свою самостійність:

- лінгвістика здебільшого розглядає нормативність і правильність мови, а не мовлення;

- лінгвістика зосереджує увагу знаках мови, риторика має можливість заміщати (або зображувати) знаки інших семіотичних систем;
- лінгвістика досліджує готовий текст, риторика «вивчає і вибудовує за авторською настановою тривалий шлях до готового досконалого тексту» [8: 17];
- для лінгвістики орієнтація на художньо-літературний текст у вивченні мови залишається пріоритетною, в той час як риторика намагається вдосконалити всі жанрові різновиди публічного виступу (від академічного до судового);
- для лінгвістики (на відміну від риторики) не важливі морально-етичні якості мовця, його знання предмету обговорення;
- елементи позамовного (екстралінгвістичного) контексту не є прямим об'єктом лінгвістичного аналізу;
- до завдань лінгвістики не входить сприяння переконливому, аргументованому спілкуванню;
- для лінгвістики предметом аналізу виступає складне синтаксичне ціле, як одиниця тексту; для риторики – це окремі висловлювання, що включені у систему дискурсу.

Особливу увагу слід приділити можливості риторики і лінгвістики протистояти одна одній у виборі засобів виразності. Оратори іноді використовують жаргонізми та сленгову лексику для підвищення ефективності впливу на аудиторію. Отже, успіх риторичного виступу може мати місце і під час порушення норми (в тому числі і свідомому), при недоречності стилю.

Таким чином, розглянувши особливості наук та специфіку їх взаємовідносин у сучасній логосфері, стає очевидним, що реальні завдання риторики набагато ширші за лінгвістичні. У зв'язку з цим зрозуміло, що лише вивчення риторики на базі лінгвістичних знань надасть змогу розвинути ефективне мовлення (логос), покращити ораторські якості (пафос) та декларувати стійкість високої моральності мовця (етос).

Темою для подальших розвідок у даному напрямку має стати аналіз ефективності введення знань з риторики на уроках української та російської мови.

Література

1. Абрамович С.Д., Чікарькова М. Ю. Риторика. – Львів: Світ, 2001. – 240с.
2. Абрамович С. Д. Риторика загальна та судова. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 416с.
3. Александров Д. Н. Риторика: Пособие для студентов вузов. – М.: Академический проспект, 2000. – 534с.
4. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики: Підручник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 344с.
5. Вандишев В.М. Риторика: екскурс в історію вчень і понять: Навч. посібник. – К.: Кондор, 2003. – 264с.
6. Волков А.А. Основы риторики: Учебное пособие для вузов. – М.: Академический проспект, 2003. – 304с.
7. Колотілова Н.А. Риторика. Навч. посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 232с.
8. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика. – К.: Вища шк., 2006. – 311с.
9. Михальская А.К. Русский Сократ: Лекции по сравнительно-исторической риторике. – М.: Академия, 1996. – 380с.
10. Сагач Г.М. Риторика: Навчальний посібник для середніх і вищих навчальних закладів – К.: Ін Юре, 2000. – 565с.
11. Сергійчук З.О. Риторика. – К.: Університет «Україна», 2007. – 149с.
12. Шулежкова С.Г. История лингвистических учений. – М.: Флинта: Наука, 2008. – 408с.

В статтє рассмотрєны специфика и основные исторические и современные противоречия во взаимодействии риторики и лингвистики. Определена роль изучения риторики на базе лингвистических знаний. Выделены те положения, за которыми риторика и лингвистика декларируют свою самостоятельность.

The article focuses on the specificity and emphasizes the main historical and contemporary contradictions in the relationship between rhetoric and linguistic. The role of the studying of rhetoric on the basis of linguistic knowledge is considered too. The statements according which rhetoric and linguistic are declared their independence is examined in this article too.